

SZEMLE

CZOBOR MIHÁLY (?): THEAGENES ÉS CHARICLIA

Sajtó alá rendezte Kőszeghy Péter, Budapest, Akadémiai Kiadó–Balassi Kiadó, 1996, 419 l. (Régi Magyar Költők Tára: XVI. századbeli magyar költők művei, 10).

Az RMKT a magyar irodalomtörténet-írás meghatározó szerepű, s egyúttal sajátos helyzetű kiadványsorozata. Jelentős múltra tekint vissza: első kötete 1877-ben jelent meg. A folyamatosság mellett azonban jelentős változások is tetten érhetők a vállalkozás történetében. A második világháború után az RMKT kettévált. A 19. század végén és a 20. század elején kiadott XVI. századi sorozat köteteiben még nem eredeti helyesírással jelentek meg a művek. Ezt az indokolta, hogy a gyűjteményeket a szerkesztők eredendően a nagyközönségnek szánták. A helyzetet csak bonyolultabbá tette az, hogy ahol a korabeli hangzást tükröző írás nem akadályozta a 19–20. századi olvasást, ott a szöveg-gondozók nem változtattak rajta. Az így kialakult, eklektikusnak mondható gyakorlattal helyezkedett szembe az új, 1959-től megjelenő XVII. századi sorozat, mely már egységes elveken alapuló, korszerű filológiai módszereket alkalmazott. Ám a XVI. századi sorozat sem maradt változtatásoktól mentes. Hosszú szünet után 1990-ben indult újra, immáron az utóbb említett modern szövegkritikai szempontok jegyében. A Czobor-kötet az új folyam második darabja.

A kiadvány Kőszeghy Péter filológusi teljesítményét, valamint Jankovics József, Stoll Béla és Szentmártoni Szabó Géza lektori munkáját dicséri. Itt érdemes ki-

emelnünk a sajtó alá rendező saját munkájára irányuló megjegyzéseit is, amelyek a textológia alapvető problémáival szembe-állítik önmagát és az olvasót. Ez az őszinteség az eldöntetlenségeket nem elfedni, hanem éppenséggel felszínre hozni igyekszik. Deklarálja, hogy a jelenlegi szöveg-változat nem végleges és kizárólagos. Egyedi, saját olvasat, mely adott esetben további, más jellegű értelmezéseket is elfogad. A szövegmagyarázatokat követő utószóban – a sajtó alá rendezés sajátosságai kapcsán – Kőszeghy Péter leszögezi: szövegközlése némileg eltér az RMKT hagyományaitól. Meggyőződése szerint „*egyetlen forrásban* fennmaradt fontos szöveget egyrészt hasonmásban, másrészt olvasatot adva, *nem betűhíven* átírva kell közzétenni” (334). A betűhív kiadás ugyanis takarásban hagyhatja az értelmezés nehézségeit. A nem betűhív közlés viszont arra törekszik, hogy „a szöveg úgy hangozzék, mint egykoron” (uo.). Ám ez, jegyzi meg a sajtó alá rendező, aligha megvalósítható. A szöveg korának nyelvi normáit nehéz pontosan rekonstruálni – egységesített helyesírási regulái nem is léteztek. A mai szabályoknak pedig sok helyen ellenállhatnak a régiség textusai. „Jobb tehát bevallani: a kritikai kiadás készítője számos esetben szubjektív döntésekre kényszerül; bizonyos, hogy nem az egyetlen helyes utat találja meg” (uo.). Azt

is mondhatjuk, hogy ezekben az esetekben, amikor is az olvasás teljesítménye a szöveg régi változata és mai olvasata közteségében jön létre, a vállaltan egyéni szelekciós és értelmezői megoldásokat érvényesítő textológus – és persze minden további olvasó is – bizonyos értelemben a mű társszerzőjévé válik.

Theagenes és Chariclia történetének korai, 16. század végi vagy 17. század eleji magyar fordítása most jelenik meg először nyomtatásban. A mű töredékét tartalmazó kézirat egyetlen példánya a zágrábi Bibliotheca Zrinianában maradt fenn. A kutatás már régebben kiderítette, hogy a fordítás Czobor Mihálynak (1575–1616) tulajdonítható. Ez „az átlagosnál jóval műveltebb, legalább öt nyelven tudó, humanista műveltségű, külföldet járt főúr” (332) származása, kapcsolatai révén a Balassi költészetét nagyra értékelő szellemi körhöz tartozott. A sajtó alá rendező szerint azonban „csak kérdőjeles megszorítással fogadjuk el Czobor Mihályt a magyar *Chariclia* szerzőjének” (uo.). Leveleiben, hagyatékában semmi sem utal erre. Ezért a kiadvány főszerzőjét kísérő apparátust nem a művelt főúr részletes életrajza, hanem egy kronologikus, ám így is igen alapos összefoglalás zárja le. Ezt a fordítás alapjául szolgáló német szöveg követi függeléként.

A magyar nyelvű változat ősforrása a Héliodórosz-féle *Aithiopikón*. Kőszeghy Péter utószava áttekintést nyújt ennek 15–17. századi európai recepciótörténetéről. Külön érdekesség, hogy a görög mű itáliai másolatai mind elvesztek, s az egyetlen Olaszországon kívüli példány, Mátyás Corvinájé maradt csak fenn. Ez szolgált később az első nyomtatott kiadás alapjául. Szűk két évtized elteltével jelent meg a

latin fordítás, majd következtek a különböző nemzeti nyelvű változatok. Köztük másodikként a német, mely a magyar *Chariclia* közvetlen forrása, s mely egy nem túl ismert kisvárosi iskolamester munkájaként látott napvilágot. Johann Zschorn, Kőszeghy szerint, eltért az elődei által képviselt stíluseszménytől. Művét nem tudós humanistáknak szánta, „nyelvezete a magyar reformáció prózaíróiéhoz, mindenekelőtt Heltaiéhoz hasonlítható; a német polgárság írója ő” (328). Zschorn az alkotásból átalakításaival és margináliáival tulajdonképpen népkönyvet csinált – természetesen nem az átlagtermésbe tartozót. A későbbi kiadások még tovább árnyalták a befogadás történetét. Egyik alkalommal a *Buch der Liebében*, a német nyelvterület legismertebb lovagregény-gyűjteményében jelent meg a Zschorn-féle szöveg. Voltak olyan kiadások, melyek előszavai tagadták, hogy a *Chariclia* „nevetséges kitaláció”, lektűr-irodalmi alkotás lett volna, s a görög és római irodalom csúcsteljesítményeihez hasonlították. Kőszeghy Péter áttekintése arra világít rá, hogy a szóban forgó mű – egyedülálló módon – a legkülönbözőbb típusú befogadói közegekben is megjelenhetett. Példa ez arra a ritka esetre, amikor „egy és ugyanazon könyv egyidejűleg humanista tananyagként és népkönyvként használtatik” (330).

A magyar nyelvű változatra is jellemző a sokrétűség. A sajtó alá rendező úgy véli, hogy a szöveg bizonyos értelemben folytatta a 16. századi historiásének-hagyományt, s nem állt távol a széphistóriáktól sem. De itt mutatkozik meg a lényeges különbség: a *Theagenes és Chariclia* nem énekelhető. A sajátos eljárások (mondatrészek összeforgatása, áthajlás, a ritka versforma) inkább már a magyar verses regény

első kísérletévé avatják a művet. Az utószó végén Kőszeghy Péter – a kritikai kiadás műfaja által megkövetelt – önfelgyelme mögül előbújik egy expliciten interpretatív megjegyzés. Rövid, ám rendkívül elgondolkodtató és messzire előretökintő megfontolása szerint „a *Theagenes és Chariclia* Zrínyi s kivált Gyöngyösi felé nyit utat, sajátos formai megoldásaival, nyelvezetével Arany Jánosig s tovább mutat előre” (330–331). Jelen kiadvány tehát igencsak értékes forrás a régi magyar irodalomtörténet-írás számára. Legfőképp azon kutatási irányok esetében, melyek a különböző regiszterek komplex viszonyának vonatkozásait, vagy éppen a szóbeliség és írásbeliség művelődési alakzatai közti szintén nem egyszerű átmeneteket vizsgálják. Ez a mű tehát – egy jellegzete-

sen 16. századi műfaj utóéletének részeként – segíthet annak feltárásában, hogy miként öröklődött tovább a széphistória regiszter-keverő sajátossága. Másfelől – kapcsolódva az előbbihez – a 17. század egyik legmeghatározóbb életművének előtörténeti kontextusát is árnyalhatja. Az utóbbi évtizedekben megújuló kutatások tanulságai szerint Gyöngyösi István költészete – a széphistóriához hasonlóan – eltérő jellegű vonulatok (ebben az esetben a klasszikus retorikai-poétikai örökség és a popularitás jegyei) ötvözésére volt képes. Milyen hagyományok tették ezt lehetővé? Többek közt erre világíthat rá a Czobor-féle *Chariclia* is, melynek átdolgozását és kiegészítését később éppen maga Gyöngyösi végezte el.

Sebestyén Attila

NAPLÓK ÉS ÚTLEÍRÁSOK A 16–18. SZÁZADBÓL

Közéteszi Szelestei N. László, Budapest, Universitas Könyvkiadó, 1998, 204 l. (Historia Litteraria, 6).

Kellemes meglepetés, hogy akad kiadó, amely hajlandó múltunk emlékeit eredeti nyelven közzétenni, csakis szakemberek számára. Három napló szerepel itt és két útleírás, egy magyar, a többi latin, kis részben cseh (szlovák) nyelvű. Első helyen egy 1564-es Eber-féle kalendárium Kokavai Bereck (Briccius Kokavinus) sárosi lelkész által kezdett, jól és kevésbé ismert személyek által 1802-ig folytatott bejegyzéseinek sora. A kötetnek valaha nagy fontosságot tulajdoníthattak, mert öt másolata maradt ránk a 18. századból, azóta azonban nem került szóba, az eredeti pedig csak most bukkant fel Miskolcon. A második írás szerzője, Nagyalvi Gergely, az ismertebb személyiségek közé tartozik,

diáriumáról eddig csak hallani lehetett. Az idősebbik Hodik János, a püspök (akit Szinnyi két utaló között elveszített: „Hodik lásd Hodik”, „Hodik lásd Hadik”) Zoványi szerint megörökitette a Hajnal Mátyással való vitájának lefolyását, de hogy hol, az eddig nem volt tudható; most itt a szöveg, naplójába beépítve. Csáky Péter (1720–29-ben beregi főispán) és az első sorban mecénásként neves Radvánszky László futólag emlegetett útinaplói is most válnak hozzáférhetővé.

Kokavai kalendáriumának eseménydús történetéről az egyik legutolsó tulajdonos tudósít. Eszerint a sárosi lelkész után (aki emlékeit 1562-ig vezeti vissza) 1620-tól Matthaai Menyhért veresalmási lelkész-